

Методи дослідження концепту «КРАСА ЛЮДИНИ» в текстах англомовної художньої літератури

У статті розглянуто й описано різні методи досліджень концептів, що трапляються в когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології, зокрема методи дослідження концепту КРАСА ЛЮДИНИ на матеріалі текстів художньої літератури з урахуванням семантичної структури досліджуваного концепту й у контексті національної культури. Акцентовано на методи компонентного аналізу та дефініційного аналізу, які використано для виявлення семантико-структурних подібностей і відмінностей ядерного номена концепту.

Ключові слова: концепт, метод, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, компонентний аналіз.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку мовознавства простежуємо підвищену увагу лінгвістів до вивчення мови крізь призму антропоцентричної парадигми, яка повернула людині статус «мірила всіх речей», спрямувавши її в центр «світотворення». Виділення концепту як ментального утворення – закономірний крок у становленні в лінгвістичній науці антропоцентричної парадигми. Це зумовило (на ґрунті міждисциплінарного терміна «концепт») потребу усебічного вивчення проблем мовної особистості.

Як наслідок переважаючого антропоцентризму в мовознавстві значно посилюється інтерес до когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, які оперують одиницями, що є носіями різноманітної інформації і повністю або частково відтворюються в мові. Ними є «концепти».

Аналіз досліджень цієї проблеми. Термін «концепт» стрімко ввійшов в систему мов і сьогодні без нього важко уявити науковий апарат дослідника. Мовознавці трактують по-різному це поняття, зокрема характеристику особливостей його вираження в художньому тексті. «Концепт» розглядають як «ментальний прообраз, ідею, поняття», як «формулювання, загальне поняття, думку»; «співвідносне зі значенням слово, поняття»; як «особливий ракурс» аналізу абстрактних назв, «який об'єднує всі види знань і уявлень, накопичених народом, що виявляються в сполучуваності їхніх назв»; «як підкатегорію інформативності, конденсоване втілення текстового змісту, який впливає з авторського задуму, що інтерпретується адресатом» [5, с. 39].

Мета й завдання статті – визначити та описати найбільш релевантні й показові методи дослідження концепту КРАСА ЛЮДИНИ в англомовному художньому дискурсі.

Матеріалом статті слугували теоретичні роботи сучасних вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, присвячені дослідженню концептів.

Предмет дослідження – різноманітні методи дослідження концептів, що уможливають різносторонній опис концепту КРАСА ЛЮДИНИ крізь призму когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Актуальність статті зумовлена неоднозначністю вибору методів когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології для дослідження концепту КРАСА ЛЮДИНИ в текстах англомовного художнього дискурсу.

Сьогодні нема єдиної теорії, яка б однозначно окреслювала структуру концепту. Проте, на думку багатьох учених, концепт має гнучку будову. Це пов'язано з його активною роллю в процесі мислення: він постійно функціонує, актуалізується в різних аспектах та поєднується з іншими концептами [3, с. 58].

Визнання того, що мовні одиниці пов'язані з різними концептуальними структурами, лежить в основі когнітивної лінгвістики – сучасної мовознавчої парадигми, у якій «значення і знання почали вивчати разом» [3, с. 34]. Як результат, основна проблема, визначена в межах когнітивної лінгвістики, стосується однієї з кардинальних проблем мовознавства – проблеми співвідношення «мови і мислення» – й має два аспекти, котрі експлікуються в завданнях сучасних досліджень: з'ясувати способи омовлення думки та осмислити мовний знак [2, с. 145]. Для розв'язання цих завдань застосовують метод концептуального аналізу, однак конкретні методики дослідження фактичного матеріалу продовжують розробляти та вдосконалювати.

Так, з одного боку, існує ціла низка робіт, присвячених розробці якоїсь однієї методики, зокрема методики, яка спирається на теорію фреймів, основоположником якої є фахівець із питань штучного інтелекту М. Мінський; методики, яка ґрунтується на теорії концептуальної метафори; методики, пов'язаної з теорією концептуальної інтеграції.

З іншого боку, аналізуючи конкретний фактичний матеріал, лінгвісти часто поєднують кілька методик, наприклад методики, засновані на теорії фреймів і теорії концептуальної інтеграції, або методики, які ґрунтуються на теорії фреймів і теорії концептуальної метафори. Таке поєднання уможливується тим, що методики, розроблені в межах різних когнітивних теорій, загалом є компаративними та взаємодоповнюючими [2, с. 148]. Зі сказаного вище випливає, що дослідження конкретного мовного матеріалу часто вимагає застосування декількох методів концептуального аналізу. Тому вивчення особливостей лексикалізації концепту КРАСА ЛЮДИНИ засобами сучасної англійської мови, який ще не був предметом спеціальних досліджень, потребує добору релевантних методик.

Розглянемо методи аналізу, які пропонують дослідники. В. А. Маслова зазначає, що на сьогодні використовують різноманітні методики опису й вивчення концептів: це і теорія профілювання, яку запропонував Е. Бартмінський, і теорія вертикальних синтаксичних полів С. М. Прохорової; теорія концептуального аналізу для виявлення глибинних, експліцитно виражених характеристик імені – гештальтів, запропонована, яку запропонували Л. Л. Чернейко і В. А. Долінський; теорія вертикального контексту О. С. Ахманової і І. В. Гюббенет. Використовують й здобутки західної лінгвокогнітивної науки: метафоричний аналіз Дж. Лакоффа й М. Джонсона, фреймову семантику Ч. Філмора, сценарії Р. Шенка та Р. Абельсона, когнітивні прототипи Е. Рош і Дж. Лакоффа, що лежать в основі мовної категоризації й концептуалізації світу [8, с. 64–65].

Більшість дослідників виходить із того, що в структурі концепту потрібно виділяти ядро й периферію. Ядро – це словникові значення тієї чи тієї лексеми, яка є іменем концепту; периферія – суб'єктивний досвід, різноманітні прагматичні складники ядерної лексеми, конотації та асоціації. Під час дослідження художніх концептів В. А. Маслова пропонує виділяти три компоненти – ядро (когнітивно-пропозиціональну структуру концепту), приядерну зону (інші лексичні репрезентації концепту, його синоніми тощо), периферію (асоціативно-образні репрезентації). Ядро й приядерна зона переважно репрезентують універсальні та загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні [8, с. 30–31].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У цьому дослідженні ми трактуємо метод (від грец. *methodos* «шлях дослідження, пізнання»), як систему правил і прийомів підходу до вивчення явищ та закономірностей природи, суспільства й мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні та практиці, тобто спосіб організації теоретичного й практичного освоєння дійсності.

Методологія (від метод і грец. *logos* «слово, учення») – 1) учення про наукові методи пізнання; 2) сукупність методів дослідження, що застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки її об'єкта [6, с. 34].

Визначення методів дослідження культурних концептів залишається наразі актуальною проблемою лінгвокультурології й когнітивної лінгвістики, оскільки вони повинні охоплювати багатоаспектні та міждисциплінарні особливості вербалізації, структурування й функціонування таких концептів.

Щодо визначення самого поняття концепту, то на сьогодні існує два основних підходи до його визначення:

1) лінгвокультурологічний (С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов, В. Н. Телія та ін.);

2) лінгвокогнітивний (Н. Д. Арутюнова та її школа, Н. Ф. Алефіренко, Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов та ін.), у межах якого основним результатом є побудова «семантичної моделі головних світоглядних понять» [1, с. 3], а семантика мовного символу виступає єдиним засобом формування змісту концепту [6, с. 43].

Концепт може бути позначений словом, фразеологізмом або представлений у вигляді розгорнутого словосполучення. Він також може виступати у вигляді лакуни, не маючи лексичного вираження. Отже, допускають існування і невербалізованих концептів, і надають лінгвістичного значення

лакунам [9, с. 26–28]. Це призводить до того, що концепти часто представляють у вигляді схеми, фрейму, сценарію.

У межах когнітивної лінгвістики й концептуального аналізу методика дослідження концепту становить собою систему дослідницьких процедур, спрямованих на висвітлення його смислового потенціалу.

Досліджуваний нами концепт КРАСА ЛЮДИНИ належить до групи оцінних концептів, адже присвоєння статусу *красивий/красива* передбачає існування в суспільстві чи національній спільноті певних прототипних уявлень про красу та її виявлення.

Особливістю опису оцінного концепту КРАСА ЛЮДИНИ є виявлення критеріїв, підстав і мотивів застосування оцінок до тих чи тих класів об'єктів [1, с. 184]. Важливе місце в нашому дослідженні ми відводимо теорії мовної номінації, за допомогою якої розкриваються принципи й механізми найменування наявних у людини ідей та уявлень. Мотивація при номінації виявляє погляд носіїв мови на той чи той фрагмент світу, що дає змогу в підсумку зрозуміти специфіку світобачення конкретного народу [6, с. 26].

Із теорією мовної номінації пов'язаний метафоричний аналіз, у межах якого метафору розуміємо як осмислення й репрезентацію одних смислів на основі інших, метонімію – як стійку асоціацію уявлень, засновану на їх суміжності. При такому підході метафору постулюють у ролі фундаментальної когнітивної операції, яка забезпечує перенесення образних схем з однієї концептуальної сфери в іншу [4, с. 387–415].

Традиційно методика дослідження концептів уключає в себе вивчення ядра концепту і його периферії [6, с. 122]. Ядро утворюють ключові слова-імена концепту, його похідні й найближчі синоніми. Периферію складають асоціати, фразеологізми та паремії, стійкі порівняння, когнітивні метафори. Ядро концепту з достатнім ступенем імовірності встановлюється за тлумачним, словотворчим, синонімічним і тезаурусним словниками. На наступному етапі дослідження цей список лексем перевіряють, уточнюють і доповнюють.

Важливу роль на стадії уточнення й доповнення отриманих словникових даних відіграє звернення до контексту їх уживання. У процесі контекстного аналізу не тільки перевіряють отримані дані, а й виявляють особливості вживання, синтагматичні властивості одиниць, а також смислові відтінки, які не завжди фіксуються словником. Саме ці дані, що ми отримуємо з контексту, відображають специфічні особливості мови й культури. Отже, під час контекстного аналізу відбувається перехід від аналізу ядра концепту до дослідження його периферії, де стає можливим виявлення максимальної кількості лінгвокогнітивних відмінностей досліджуваного концепту в англomовному художньому дискурсі [9, с. 60].

Як методологічну основу обрано методику компонентного аналізу структури концепту. В його основі – теза про те, що значення слова – це впорядкована структура безлічі елементарних одиниць. Вона відображена в роботах родоначальників компонентного аналізу – У. Гуденарі та Ф. Лаунсбері, які ефективно продемонстрували застосування цього методу на тематичній групі термінів спорідненості. У компонентному аналізі зазвичай використовують уведений А. І. Смирницьким термін ЛСВ (лексико-семантичний варіант) [8, с. 202]. Аналізуючи ядро концепту, насамперед, виявляють базові слова – репрезентанти цього концепту в мові. Як такі виступають основні засоби, якими найчастіше маніфестується концепт у мові [9, с. 61–62]. Ще одним критерієм їхнього виділення є наявність спільних сем із лексемою – ім'ям концепту або його дериватом, які визначають методом компонентного аналізу, а також належністю до синхронного зрізу, тобто до сучасної системи мови. Діахронія і звернення до «внутрішньої форми» використовують лише для пояснення тих чи тих змін у концепті.

Релевантним до цього дослідження є метод дефініційного аналізу. Лексикографічні дефініції слугують саме тим матеріалом, що необхідний для аналізу лексичних груп у межах визначеного ряду семантичних компонентів. Здійснений аналіз словникових дефініцій ядерного номена концепту КРАСА вказав на спільні та відмінні компоненти.

BEAUTY (noun (plural) -ties):

- 1) the combination of all the qualities of a person or thing that delight the senses and please the mind;
- 2) a very attractive and well-formed girl or woman;
- 3) (informal) an outstanding example of its kind: *the horse is a beauty*;

4) (informal) an advantageous feature: *one beauty of the job is the short hours*;

5) (informal, old-fashioned) a light-hearted and affectionate term of address: *hello, my old beauty!* [1];

BEAUTY (plural: beauties):

1) [uncountable] the quality of being pleasing to the senses or to the mind: *the beauty of the sunset / of poetry / of his singing / a woman of great beauty. The woods were designated an area of outstanding natural beauty. Beauty products/treatment* (= intended to make a person more beautiful). *The sheer beauty of the scenery took my breath away.*

2) [countable] a person or thing that is beautiful: *She had been a beauty in her day.*

3) [countable] an excellent example of its type: *That last goal was a beauty!*

4) [countable] a pleasing feature [2].

BEAUTY (plural: beauties)

1) the quality or aggregate of qualities in a person or thing that gives pleasure to the senses or pleasurably exalts the mind or spirit: *loveliness*;

2) a beautiful person or thing; especially: *a beautiful woman*;

3) a particularly graceful, ornamental, or excellent quality;

4) a brilliant, extreme, or egregious example or instance: *that mistake was a beauty* [5].

BEAUTY (plural: beauties)

1) APPEARANCE [uncountable] a quality that people, places, or things have that makes them very attractive to look at: *her beauty and grace*; an area of outstanding natural beauty; Millions of dollars are spent each year on beauty products.

2) WOMAN [countable] a woman who is very beautiful: *She was considered a great beauty in her youth.*

3) POEM / MUSIC / EMOTION [uncountable] a quality that something such as a poem, song, emotion etc has, which gives you pleasure or joy;

4) ADVANTAGE the beauty of something a particularly good quality that makes something especially suitable or useful: *The beauty of e-mail is its speed and ease of use.*

5) [countable] spoken a very good, large etc example of something: *You should have seen the boat – a real beauty* [3].

BEAUTY (plural: beauties):

1) beauty (noun): <http://www.oed.com/view/Entry/16688?rkey=R96J0f&result=1> - eidthat quality of a person (esp. a woman) which is highly pleasing to the sight; perceived physical perfection; attractive harmony of features, figure, or complexion; exceptional grace, elegance, or charm in appearance;

2) beauty (adj.): beautiful; highly pleasing to the sight. Chiefly in the superlative. In later use regional or nonstandard;

3) beauty (v. trans.): to make beautiful or more beautiful; to adorn or decorate; to beautify [6].

BEAUTY (plural: beauties):

1) [uncountable] the quality of being beautiful or very good to look at: *He was impressed by her beauty and charm. or I admired the beauty of the landscape.*

2) [countable] a beautiful woman: *She was a great beauty in her time.*

3) [uncountable] a quality that something has that gives you pleasure: *the beauty of her poetry*;

4) [countable] [informal] something that you think is very good example of its type: *I love old cars, and that one's a beauty* [4].

Уважаємо, що ядром лексико-семантичного поля концепту КРАСА є поняття BEAUTY.

Beauty – це найзагальніше поняття, що слугує для позначення всього прекрасного, привабливого та викликає позитивні відчуття на рівні сенсорики, а також відповідає етичним якостям і моральним переконанням, прийнятим у соціумі.

Визначення, які за загальним описом збігаються у всіх джерелах, стосуються **зовнішнього вигляду** особи або матеріальної речі: *the combination of all the qualities of a person or thing that delight the senses and please the mind; / quality of being pleasing to the senses or to the mind; / the quality or aggregate of qualities in a person or thing that gives pleasure to the senses or pleasurably exalts the mind or spirit; / a quality that people, places, or things have that makes them very attractive to look at; / that quality of a person (esp. a woman) which is highly pleasing to the sight; perceived physical perfection; attractive harmony of features, figure, or complexion; / the quality of being beautiful or very good to look at.*

У п'яти з шести проаналізованих джерел збігається визначення лексеми BEAUTY як **красивої жінки**: *a very attractive and well-formed girl or woman; / a person or thing that is beautiful; / a beautiful person or thing; especially: a beautiful woman; / a woman who is very beautiful; / a beautiful woman.*

Також у п'яти із шести джерел збігається визначення лексеми BEAUTY, яке позначає **чудовий приклад із заданого типу**: *an outstanding example of its kind: the horse is a beauty; / an excellent*

example of its type; / a brilliant, extreme, or egregious example or instance; / the beauty of something a particularly good quality that makes something especially suitable or useful; / something that you think is very good example of its type.

У трьох із шести джерел збігається дефініція лексеми BEAUTY як **приємна особливість**: *a pleasing feature; / a quality that something such as a poem, song, emotion etc has, which gives you pleasure or joy; / highly pleasing to the sight; / a quality that something has that gives you pleasure*; і лише у двох із шести джерел збіглося значення BEAUTY як таке, що позначає **перевагу**: *an advantageous feature; / the beauty of something a particularly good quality that makes something especially suitable or useful.*

Очевидно, що основним компонентом лексичного значення BEAUTY є дефініція, що стосується **зовнішнього вигляду** особи або матеріальної речі. На периферії будуть дефініції **красива жінка** та **чудовий приклад із заданого типу, приємна особливість** і дефініція, що позначає **перевагу**.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, вибір методологічного апарату зумовлений двоплановою природою об'єкта дослідження і спирається одночасно на базові методи лінгвокультурології та когнітивної семантики.

Щодо лінгвокультурологічного напрямку, то найбільш ефективним серед інших є компонентний аналіз, оскільки лінгвокультурний концепт – явище варіативне та багаторівнево структуроване семантичне утворенням, воно потребує ґрунтовної методики дослідження, котра б відповідала його характеру. У перспективі доцільно здійснити докладний компонентний аналіз концепту HUMAN BEAUTY з використанням синонімічних словників англійської мови, а також контекстуальний аналіз на матеріалах англійської художньої літератури.

Джерела та література

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособие / И. В. Арнольд. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова // Логико-семантические проблемы. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – № 3. – 383 с.
3. Жаботинская С. А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С. А. Жаботинская // Лексика в разных типах дискурса. Вестник МГУ. – 2003. – Вып. 478. – С. 145–164.
4. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова // Рос. акад. наук. Ин-т языкознания. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 560 с.
5. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; [пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой ; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 254 с.
6. Лисиченко А. А. Структура мовної картини світу / А. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 38–41.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний : [учеб. пособие] / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
10. Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове / А. И. Смирницкий // Вопросы грамматического строя – М. : АН СССР, 1955. – 284с.
11. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. – С. 58–65.

Список лексикографічних джерел

1. Collins English Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
2. Hornby A. S. Oxford Learner's Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/a-s-hornby>
3. Longman English Dictionary Online [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ldoceonline.com>
4. Macmillan Dictionary and Thesaurus [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.macmillandictionary.com>
5. Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.merriam-webster.com>
6. Oxford English Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oed.com>

Сокаль Галина. Методи дослідження концепта «КРАСОТА ЧЕЛОВЕКА» в текстах англоязычної художественної літератури. В статті розглянуті та описані різні методи дослідження концептів, зустрічаються в когнітивній лінгвістиці та лінгвокультурології, в частині методи дослідження концепта КРАСОТА ЧЕЛОВЕКА на матеріалі текстів художественної літератури з урахуванням семантичної структури концепта та контекста національної культури. Зроблено акцент на методі компонентного аналізу та на методі словарних дефініцій, які використовуються для виявлення структурних сходств та відмінностей ядерного номінанта концепта, так як лексикографічні дефініції служать саме матеріалом, який необхідний для аналізу лексических груп в межах визначеного ряду семантичних компонентів. Визначення методів дослідження культурних концептів залишається на даний момент актуальною проблемою лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, оскільки вони повинні охоплювати багатогранні та міждисциплінарні особливості вербалізації, структуризації та функціонування таких концептів.

Ключевые слова: концепт, метод, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, компонентний аналіз.

Sokal Halyna. Methods of Research of the Concept of «HUMAN BEAUTY» in the Texts of English Fiction. The article deals with the analysis of various methods that are used in linguoculturology and cognitive linguistics, in the context of their application to study the concept of HUMAN BEAUTY based on the materials of English fiction texts with the emphasis on the semantic structure of the studied concept and the national cultural component. The main attention has been paid to the method of componential analysis and to the method of dictionary definitions which are used to identify semantic similarities and differences in the lexical verbalizers of the concept because lexicographic definition are precisely that material which is required to analyze the lexical groups within a certain number of semantic components. Definition of research methods of cultural concept remains at the moment the actual problem of linguoculturology and cognitive linguistics, as they have to cover the multidimensional and interdisciplinary features of verbalization, structuring and functioning of such concepts.

Key words: concept, method, cognitive linguistics, linguoculturology, componential analysis.

Стаття надійшла до редколегії
16.04.2014 р.

УДК 81'42:821.111

Марія Степанюк

Графічні та граматичні засоби вираження емоцій у романах Ш. Бронте й Е. Бронте

У статті проаналізовані графічні та граматичні засоби вираження емоцій у романах Шарлоти Бронте «Джейн Ейр», «Ширлі», «Вільєтт» та Емілі Бронте «Буремний перевал». Емоції все частіше досліджують у лінгвістиці, оскільки автор завжди передає емоції своїх героїв у художніх творах. Автори використовують різні мовні засоби вираження емоцій, а саме: лексичні, лексико-стилістичні, графічні, граматичні. Графічні засоби вираження емоцій представлені в романах переважно капіталізацією. Граматичні засоби поділяють на морфологічні та синтаксичні. Морфологічні представлені модальними дієсловами, а синтаксичні – окличними реченнями. Наше дослідження дало змогу встановити, що в романах сестер Бронте графічні та граматичні засоби вираження емоцій займають не перше місце серед мовних засобів, але привертають особливу увагу до їх вивчення.

Ключові слова: графічні засоби, емоції, морфологічні засоби, синтаксичні засоби, Ш. Бронте, Е. Бронте.

Постановка наукової проблеми та її значення. Емоції супроводжують будь-які прояви життєдіяльності організму та відіграють важливу роль у житті кожної людини. Мова й емоції – дві надзвичайно важливі категорії існування в сучасному світі. Мова, як основний засіб спілкування та передачі інформації, може бути усною та писемною, тобто одним із її різновидів є текст, який обов'язково, свідомо чи несвідомо, впливає на читача, викликаючи певні емоції. Тому дослідження ролі та функцій мовних засобів, які ці емоції виражають, досить актуальне на сьогодні, адже, дізнавшись мету вживання автором тих чи тих емотивних мовних одиниць, можна з'ясувати способи його